

ПРОБЛЕМИ НА МНОГОТОМНАТА ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

Петър Динев

I

Не трябва да се смята, че проблем за жанрове може да съществува само в художествената литература и в изкуството изобщо. Жанрове съществуват и във всички области на литературното познание: литературната студия, монографичното изследване, литературното изворознание, литературната критика и т. н. За жанрове може да се говори и в областта на цялостните истории на литературата. Следователно, когато говорим за многотомна история на литературата, не става дума само за количествено увеличение на обема, но за особен тип литературна история. Иначе би означавало просто да вземем четирите тома на подготвените вече от Института за литература при Българската академия на науките „История на българската литература“ (първите три тома са излезли от печат) и да ги разширим количествено, като удвоим или утроим обема на отделните глави и очерци.

Бих желал да посоча главните типове литературни истории:

1. Основен тип — проследяване на цялостното развитие на една национална литература, като се обхващат всички епохи, периоди и литературни направления, всички значителни писатели и творби в хронологичен ред. Това е най-често срещаният тип. Той може да има няколко разновидности: история на цялостното развитие; история на отделна епоха („История на новата българска литература на Б. Пенев; „Historia literatury niepodległej Polski“ от И. Хшановски, 1908; „Русская литература конца XIX в. Десяностые годы“, М., 1968; „Омладина и ѝена книжовност“ от И. Скерлич, 1906, и др.; История на отделни направления („Историја српске књижевности барокног доба (XVI и XVIII в.)“ от Милорад Павич, Београд, 1970); илюстрирана история на литературата („Littérature française“, Librairie Larousse, т. I, 1948; т. II, 1949).

Всички тези разновидности литературни истории могат да бъдат обширни или кратки, изчерпателни или прегледи на основните направления, няколкотомни или еднотомни, в по-голяма или по-малка степен научни или научно-популярни.

2. История на отделните литературни жанрове: поезия, роман, разказ, драма, изобщо, комедия, литературна критика, поема, балада и т. н. (например „История русского романа в двух томах“, т. I, 1962; т. II, 1964; „История русской критики“, т. I—II, 1958, и др.).

3. Сравнителна история на литературата. Няма да се спирам на сложната проблематика на сравнителните литературни изследвания. Написването на сравнителна история на две или няколко литератури е извънредно трудно. Рядко се използва *паралелното изложение* на литературното развитие, като това развитие се

проследява по периоди или направления (например д-р О. Карасек. История на славянските литератури. Преведе В. Йорданов. София, 1919[?]; Fr. Wollman. Slovesnost slovanů. Praha, 1928); развитието се проследява по национални литератури последователно; литературите могат да бъдат групирани по племенно или народно родство или просто може да се касае за сборни литературни истории („Обзор истории славянских литератур“ от А. Н. Пипин и В. Д. Спасович, 1879; „История индийских литератур“, М., 1964; „История зарубежной литературы XVII в.“ от С. А. Артамонов и Р. М. Сомарин, 1958, и др.). Като примери на сравнително проучване на отделни епохи и направления можем да посочим три интересни книги: „Светът на славянски барок“ на Ендре Ангял, 1961 (полско издание, 1972); „Италианско възрождение и славянски литератури XV—XVI веков“ от И. К. Голенищев-Кутузов, 1962 (италианско издание от 1973 г.) и „Увод в южнославянския реализъм“ на Б. Ничев, 1971. Особен интерес представя историята на съветската многонационална литература. Тук се касае за национални литератури, които се развиват паралелно и могат да се изучават сравнително, но също така и за специален тип литература — многонационална, но единна в своя исторически път. Построяването на история на съветската литература е многократно обсъждана в съветската наука. Най-сериозно постижение в методологическо отношение представя издадената неотдавна шесттомна история на съветската многонационална литература. Твърде интересни са историческите цялостни проучвания на литературното развитие паралелно с развитието на другите изкуства (например „Социална история на изкуството и литературата“ от Арнолд Наузер, 1958 (полско издание от 1974 г.). Този тип трудове се доближават до историята на културата.

4. Теоретична история на литературата. Това е най-интересният тип литературна история — история на проблемите, свързани с литературното развитие. В тази област работи Д. С. Лихачов („Человек в литературе древней Руси“; „Поэтика древнерусской литературы“, „Развитие русской литературы X—XVII вв.“). Характер на теоретична история имат някои трудове върху произхода и развитието на социалистическия реализъм. Ще отбележа и два труда върху историята на българската литература: „Ускоренное развитие литературы (На материале болгарской литературы первой половины XIX в.)“ от Г. Гачев, 1964, и „Увод в южнославянския реализъм“ от Б. Ничев, 1971. „Панорама на българската литература“, т. I—V, на П. Зарев съдържа известни елементи на теоретическо разглеждане. Авторът заявява в уводните думи към първия том: „Тази „Панорама“, при все че включва значителен фактически материал и следва хронологията, по жанр и композиция не е литературна история, а критико-оценъчно изследване“ (т. I, 1966, с. 5).

През последните години твърде често се обсъждат теоретичните проблеми на историята на литературата като особена област в литературознанието. Известният френски литературовед Р. Барт изказва схващането, че историята на литературата е възможна само като социология на литературата, като на първо място се поставя функцията на литературата. Говори се за „авторска“ история на литературата и за история на литературата от перспективата на читателя. Обсъжда се възможността за написване на „История на шедеврите“, „История на поетическото въображение“, „История на литературата като специална история“¹ и т. н.¹

¹ Вж. интересната статия на М. Janion. Jak możliwa jest historia literatury. — В: Humanistyka. Poznanie i terapia. Варшава, 1974.

Многотомната история на българската литература, която Институтът за литература при Българската академия на науките замисля да напише, по принцип принадлежи към първата и най-разпространена група литературни истории: цялостно изложение на националното литературно развитие в хронологичен вид. Тя би могла да се състои от 12 тома и да обхваща историята на българската литература от наченките на писменост у българите (прабългари и славяни) до нашата съвременност. Най-общо разпределението по толове трябва да изглежда така: три тома за българската литература през Средновековието, два тома за възрожденската литература, два тома за литературата от Освобождението до края на Първата световна война, два тома за литературата между двете световни войни, два тома за литературата след 9 септември 1944 г.; последният том може да съдържа обширен очерк за литературната историография и за развитието на българското литературнознание заедно с библиография. Касае се за едно най-общо предложение; разпределението по толове може да претърпи изменения както в групирането на материала, така и в периодизацията — един извънредно важен момент в предварителната подготовка. Без решаването на този основен въпрос — периодизацията — не може да се пристъпи към писане на многотомната история. Тогава ще се реши и въпросът за наименованията на отделните периоди.

Многотомната история трябва да се отличава не само в количествено, но и в качествено отношение; тя трябва да получи своя собствена методична физиономия. Отличителните ѝ качества могат да се обединят в следните моменти:

1. Богатство на материала. Това не означава само увеличаване на фактите за осветляване на отделните периоди, направления, писатели и творби, но широко застъпване на литературни проблеми, явления, които са били пренебрегвани или недостатъчно разглеждани и изследвани в досегашните цялостни истории на българската литература. Такива явления са: развитието на литературната теория и критика (с дискусиите, споровете, полемиките); литературата за деца и юноши; преводната литература (нейното място в панорамата на националната литература е подценявано); литературният печат и изобщо мястото на литературата в печата; отношенията между фолклор и литература в историческа перспектива; факти и проблеми от социологията на литературата (обществената среда, в която литературата живее — в нея се ражда, разпространява и приема; отношенията между литературата и обществото, ролята на потребителя на литература — проблем, който може да обясни много интересни моменти в литературния процес) и т. н.

Обогатяването трябва да дойде не само чрез събиране на нови факти и поставяне на нови проблеми, но и в разширяването на географския обсег на българската литература. Българската литература се създава не само в държавно-политическите и етнографските граници (там, където има компактно българско население), но навсякъде, където са живели българи, където е имало български книжовници. Това значи да се издирят и проучат всички български културни и литературни центрове през цялото историческо развитие на нашия народ. Това са преди всичко центровете на българската емиграция през XVIII—XIX в. в Русия, Румъния, Австро-Унгария, различни градове на турската държава (Цариград, Смирна, Солун и др.), преселническите поселения в Банат, Румъния, Бесарабия, Украйна, Южна Русия. Някои от тези центрове са дейни и през XX в. Български периодични издания са излизали и извън пределите на Европа — в Канада, Съединените щати и другаде. Те трябва да се проучат, за да се установи доколко на техните страници са намирали отражение творчески литературни прояви, литературни оценки и дискусии и т. н. Много по-широко внимание заслужават средновековните български културни средища във Византия (особено

в Света гора), Русия, Сърбия, Влашко и Молдова, във връзка с разпространението на богомилството — във Франция и Италия. Трябва да се проучи сериозно българската католишка литература през XVII, XVIII и XIX в. с нейните центрове в България и извън България.

2. Многотомната история като своеобразен жанр литературна история дава възможност развитието на българската литература да се постави върху широк обществен-исторически, културен и литературен фон. В този фон трябва да влязат: историята на обществената мисъл, историята на интелигенцията, развитието на науката и философията, развитието на сродните изкуства, развитието на писмеността, книгата, книгоразпространението и книгоиздаването, развитието на периодичния печат. Това не значи, че историята на литературата трябва да се превърне в история на културата, но в края на краищата в една многотомна литературна история не може да не се оглежда цялата култура на нацията с най-специфичните си прояви и с най-високите постижения. Написването на такъв тип литературна история ще бъде много трудно; то ще изисква не само широка научна култура, но и авторско, писателско майсторство.

Във фона, за който говорим, влизат не само явленията от национален мащаб, но — така да се каже — и международното обкръжение на българската литература: антично (като наследство от земите, в които живеем), балканско, славянско и общоевропейско; в ново време може да се говори за социалистическо и световно обкръжение. Това означава решаване на спорни сравнителни, генетични и типологични проблеми, изучаването на основните литературни направления в средновековното и в ново време — във византийската и европейските литератури. Това ще ни помогне да видим, от една страна, българската литература като част от големия световен литературен процес, а, от друга, да разкрием нейните специфични и самобитни особености, защото сравнителното проучване не означава заличаване на различията между явленията и унищожаване на националната самобитност на литературното развитие.

3. Многотомната литературна история дава възможност за поставяне и решаване на важни теоретични въпроси — без да се превръща в теоретична история. Трябва да бъдат изследвани широко проблемите за периодизацията, възникването и развитието на жанровете, историческата поетика, литературните направления и художествения метод, формирането и развитието на художественото съзнание, социологията на литературата и т. н. Задачата е да се разкрият вътрешните закономерности на литературния процес. При изясняване на тези проблеми в изложението трябва да се дадат не само крайните резултати, научните решения, но и цялата теоретическа мотивировка, дискуссионните моменти, перспективите за решаване на нерешените въпроси. В композицията на отделните томе могат да съществуват чисто теоретически глави.

Своеобразното развитие на българската литература (особено в Средновековието и Възраждането) изисква решаването на редица теоретични и методични въпроси, засягащи критерия за художественост, отношението между оригинална и преводна литература, езика, текстологията и т. н.

4. Многотомната история дава възможност да се постави въпросът за философия на българското литературно развитие, за история на идеите. Тук не се касае само за обобщителна глава, в която да бъде разгледан този проблем, а за разширяване проблематиката на самото изследване, за проникване на тази проблематика при анализа и характеристиката на цялото историческо развитие. Философия на историята на българската литература — ето една тема, която може да привлече и най-амбициозните изследователи, а като подход — да предизвика нови теоретически и методически търсения.

В една обобщителна част, която може да намери място евентуално в последния том, трябва да се направи задълбочена характеристика на хилядолетната

история на българската литература. Става дума да се посочат основните особености на българската национална литература, да се разкрият нейните върхови постижения, да се очертае нейната роля в историческата съдба на българския народ, да се намери нейното място в балканския, славянския и европейския литературен процес, да се изтъкне нейното историческо значение като най-стара славянска литература, дори да се направи опит да се видят перспективите на нейното бъдещо развитие.

5. По своя характер многотомната литературна история налага особена структура на цялото, на отделните томовете, глави и очерци. В цялото това означава: широко използване на библиографския апарат, разширяване на коментара извън основния печатан текст, снабдяване с разнообразни показалци, разширяване и обогатяване на илюстрациите, предвиждане на глави-приложения (когато се касае за специфични въпроси, които не могат да бъдат включени в основното изложение; такива приложения има например в „История на българската държава през средните векове“ на В. Н. Златарски).

Много по-важни са структурните разширения при отделните глави и очерци: разширяване на биографията, творческия път и художествения анализ, вникване в психологията на творчеството и в творческата история, по-широко отбелязване на изворите, решаване на текстологическите въпроси (при старата литература — проблеми на палеографията, правописните школи, разпространението на преписите, установяването на авторството и т. н.), проследяване на историята на научното изследване, разглеждане на дискусии и полемики, по-широко място на въпросите за значението и общественото въздействие на литературните творби.

Не бива да се стига до схема в композиционно-структурните изисквания при отделните глави и очерци; проблемната пълнота трябва да бъде задължителна.

III

Очевидно е, че многотомната история поставя огромен брой въпроси и ще представя извънредно сериозно изпитание за българската литературна наука. Две неща се изискват: внимателна, сериозна, солидна във всяко отношение теоретична и изследователска подготовка и правилна, добре обмислена и още по-добре осъществена организация.

Въпросите на планирането и организацията излизат на първи план. Съвсем естествено с тях е свързан и въпросът за научните кадри. Тук няма да засягам всички въпроси, които могат да изникнат по планирането, организирането и кадрите. Мисля, че най-важните от тях са следните:

1. Разделянето на цялата работа по многотомната история на два етапа: предварителен и написване. Безспорно проектът за многотомна история не сварва българските литературоведи неподготвени, цяла редица въпроси на литературното ни развитие са решени или се решават. Но все пак проблемите са извънредно много, една част от тях са нови за нашата наука. Следователно не е мислимо да се пристъпи незабавно и веднага към писане на отделните томовете. Налага се един етап на предварителна научноизследователска работа за издирване на нов материал в България и чужбина, за решаване на методологически и теоретически проблеми, за дискусии и обсъждания на основните въпроси на историята на българската литература в научни конференции и симпозиуми, за написване на специални студии и монографии, за техническа подготовка.

Колко време трябва да трае този предварителен, научноизследователски етап — това е практически въпрос, който тук не поставям. Той ще се реши на заседанието на Научния съвет на Института за литература, когато ще се приема проектът за многотомната история, изработен от специално избраната комисия.

Искам да изтъкна тук само принципа — и още нещо: този период не може да бъде много кратък. Това не означава, че научноизследователската работа ще спре от датата, когато ще започне писането на отделните томове. Естествено тя ще продължи, още повече, че томове няма да бъдат писани едновременно, но най-важните методологични и теоретични въпроси трябва да бъдат решени и основният материал трябва да бъде издирен и събран.

Тук няма да изреждам също проблемите, които се налага да бъдат разглеждани и решавани в предварителния етап, изданията, които трябва да бъдат предвидени, организационната работа, която трябва да бъде извършена (установяване на редакционните колегии и авторските колективи, командировките у нас и в чужбина, конференции и обсъждания, създаване на информационно-библиографски отдел и т. н.) — по всички тези въпроси ще бъде изработен специален план. Предварителният етап е особено важен — както с дискусиите по основни методологични и други въпроси, така с издирването на нов изворен материал, специалните изследвания и монографите върху отделни проблеми и писатели.

2. Във връзка с втория етап — написването на многотомната история — ще поставя само един въпрос: изискването за единство на погледа и стила. Многотомната история не бива да бъде конгломерат от различни виждания, методически решения, стилови особености. Разбира се, за някакво пълно и абсолютно единство не може да става и дума, а само за най-общо и относително. Това означава ограничаване на авторския колектив. Ограничаването крие друга опасност: съсредоточаване на работата върху малък брой специалисти, което ще доведе колектива на Института за литература до дезинтересиране от тази важна задача на българското литературознание. С количеството на лицата, които ще пишат историята, неизбежно ще бъде свързан и въпросът за сроковете. Този въпрос също не разглеждам, защото ще бъде предмет на специално обсъждане. Във всеки случай намираме се пред следните възможности при написването на многотомната история:

а. Възлагане на отделните томове на двама или трима автори — за постигане на по-голямо единство.

б. Увеличаване на авторския колектив за всеки том, така че всеки въпрос, период, писател да бъде представен от най-добрия тесен специалист. Очевидно е, че в тоя случай принципът за колективността ще бъде спазен в много широка степен, но ще бъде накърнен принципът за единството.

в. Реализиране на принципа за колективност при първия предварителен етап, като се възлагат задачи от научноизследователски характер на широк колектив; въвеждане на рецензентския институт — всеки том се рецензира от няколко специалисти, като техните имена на активни рецензенти и в известна степен съавтори се отбелязват в началните заглавни страници на тома; широко колективно обсъждане на отделните томове.

По набелязаните въпроси за авторския колектив може да има различни мнения. Аз съм за мален авторски колектив. Мисля, че заслужава да се проучи опитът на Института за литературни изследвания при Полската академия на науките, където излезлите досега томове от голямата, академическа история на полската литература са написани от един отделен специалист; те са посветени на отделни литературни периоди и направления: Ренесанс (Й. Зьомек), Барок (Ч. Хернас), Просвещение (М. Климович).¹

¹ J. Ziomek. *Renesans*. Warszawa, 1973; Gz. Hernas. *Barok*. Warszawa, 1973; M. Klimowicz. *Oświecenie*. Warszawa, 1972. Общото название на труда е: *Historia literatury polskiej*. Pod redakcją Kazimierza Wyki.

Проектът за многотомната история на българската литература ни поставя пред изключителна задача, извънредно сложна, изискваща голямо напорежение. Боя се, че ако не я изпълним добре, ако се спънем напред път при нейното реализиране, тя може да погребее Института за българска литература. За 20 години ние едва успяхме да подготвим една четиритомна история (дори четвъртият том не е още напълно готов), а как ще се справим със задача, която е два или три пъти по-голяма? Ще чакаме ли нови 40—50 години, за да бъде осъществена? Очевидно с досегашните темпове и с досегашните организационни похвати, с досегашната дисциплина на духа и на труда не може да се стигне до успешен край. Това ще рече — необходимо е сериозно преустройство на всеки поотделно и на институтския колектив в цялост; това ще рече — трябва да се извърши сериозен подбор на кадрите.

Но все пак не в това е може би най-голямата беда. Или по-точно да се изразя: не това е най-важната задача. Подготовката и написването на многотомната история изисква преди всичко високо научно равнище, теоретическа висота, която да отговаря на съвременното състояние на литературната наука. В наше време литературознанието е динамична научна дисциплина, бързо развиваща се теория, която търси нови пътища, по нов начин се старае да осмисли своите задачи. Съдя за това преди всичко по литературознанието в социалистическите страни — в Съветския съюз, в Полша, в Чехословакия, в Унгария, в Румъния, в ГДР. Касае се за литературознанието, което се изгражда върху широката основа на марксизма. Безспорно, не може да не ни интересува и литературознанието в западните страни, защото там то има и своите прогресивни представители. Не бива да се смята, че става дума за някаква отделна школа или направление, а за целия комплекс и цялото многообразие от проблеми, които се поставят, дискутират и решават. Провинциализмът е явление, което не може да не ни тревожи. Това не ще рече, че ние сме съвсем чужди на големите, актуалните проблеми на съвременното литературознание. Но всяко самоуспокояване е трагедия, всеки застой е смърт.

И още нещо: научното равнище не е само в усвоените специални знания, но в широтата на културата, в солидността на общата подготовка (в нея никак не бива да се подценява въпросът за езичите), в смелостта на мисленето, във волята за системен труд, без страх от черната работа, която има във всяка наука.

Преди известно време прочетох писмото, което проф. Ив. Д. Шишманов е отправил през март 1899 г. до младия М. Арнаудов, който тогава се е намирал на специализация в Лайпциг.¹ Това писмо е великолепно, забележителен документ преди всичко за своя автор, но документ и за ученика, който е заслужил честта и доверието да получи такова писмо. Начертаната програма за научни занимания е толкова интересна и така дълбока, че още веднъж изпитах безпределното възхищение, с което винаги ме е изпълвала личността на проф. Шишманов, и искрено съжалих, че ние като че ли все още сме далече от широтата на неговия поглед, от културата на неговото сърце.

Не казвам тези думи, за да поучавам някого. Искам да изтъкна само едно: всички следващи поколения трябва да надминат предишните. Иначе няма развитие.

Многотомната история на българската литература ще бъде дело на младите поколения. И макар че сега и няколко години по-нататък всички заедно ще обсъждаме и решаваме въпросите, които тя повдига, ще я пишат ония, на които

¹ М. Арнаудов. Две приятелски изповеди. Из историята на бълг. фолклористика. — Български фолклор, 1975, кн. II, с. 3—15.

годините не са размътили яснотата на мисълта. Те трябва да бъдат във всяко отношение по-добри от своите предходници, защото задачата, която им се възлага, ще бъде достатъчно тежка.

Многотомната история на българската литература трябва да бъде изградена и написана по принципи, които ще бъдат актуални през 80-те години на XX в.; тя трябва да отразява научната мисъл в началото на втория век, в който ще навлезе развитието на нашия народ след Освобождението. Многотомната история по концепция и методология, по проблематика и стил трябва да бъде съвременна, да отговаря на съвременните научни търсения и идеи. Тя трябва наистина да представя нова стъпка в развоя на българското литературознание, да преодолее инерцията, с която то все още в много отношения продължава да се движи. Разбира се, високо трябва да ценим традициите на нашата наука и култура, но едва ли можем да се възхищаваме от традиционализма — той задушава развитието. Многотомната история на българската литература — в сравнение с всичко, което я предхожда в това отношение, включително и четири томната академична история, която завършваме, трябва да бъде нова. Нужно е ония, които ще я пишат, добре да се замислят върху това изискване. Редица прояви на нашето литературознание през последните десет години ме обнадеждват и ме изпълват с вяра. Тези положителни прояви трябва да ни послужат за изходна точка.